

Levediai vonatkozások a székesfehérvári múzeum anyagában és a rádiótelepi kard.

A HONFOGLALÁSKORI RÉGÉSZETÜNK terén nagy haladást jelent Fettich Nándornak: »A honfoglaló magyarság fémművészete« (Arch. Hungarica XXI. k.) című dolgozata, mely új adatok mellett a magyarság ősművelődésének eredetére és számos egyéb kérdésben ad felvilágosítást. Fejér megye területéről megemlíti a székesfehérvári honfoglaláskori kardokat, mint a normann kard-típus képviselőit (52. l.), a battai szívalakú csüngőt, mint a tarsolylemezekkel rokon készítményt, melynek anyaga vékony ezüstlemez közepén mélyre kalapált szívalakkal (84. l. LXIX. t. 4. sz.). Helyesbíti Hampelnek a verebi lelethez tartozó érmeknél való tévedését. Kimutatja ugyanis, hogy Hampel »Alterthümer...« c. művében a II. k. 475—6. l. (III. 342, 1—9) közölt érmekeket, mint benepusztai leleteket ismerteti, holott verebiek. Viszont azok az érmek, melyek Hampelnél (II. k. 488. o.) mint verebiek szerepelnek, a 7. sz. Hugo v. Provence kivételével, mely sem egyik, sem másik lelethez nem tartozik, tulajdonképp a benepusztai lelet tartozékai. Pedig Érdy János a »Régiségtani Közlemények«-ben (A Magy. Tud. Akad. Evkönyvei IX. kötet I. Buda 1858, 17—20 l.) a verebi érmekeket mind leírja és 10 darabnak képét is közli a VI. táblán. E szerint Vereben összesen 12 érmet találtak, de Hugóféle nem fordult elő közöttük. A M. N. Múzeum leltára 21/1853, 17 sz. alatt csak annyit mond: Hét ezüstérem és töredékek. (68. l.) A fentiek alapján a verebi érmék jegyzéke: Kopasz Károly frank király (840—877) 2 drb.; I. Miklós pápa (858—867) és II. Ludwig császár; IV. Benedek pápa (900—903); I. Berengár itáliai király (888—915) 4 drb.; IX. János pápa (898—909) és Berengár (Hampel: I. m. II. 475—476. l.).

Fettich műve alapján átvizsgálva a székesfehérvári múzeum anyagát, több értékes adattal sikerült gyarapítanunk reájuk vonatkozó ismereteinket, főleg azoknak levediai kapcsolatát illetőleg, és azáltal annak tudományos értékét emelnünk.

A magyarság a 822—826 közötti időszakban költözött Levediaiba, erre a Don és Dnjeper közti területre, és itt is maradt a IX. század végéig, mikor a besenyők nyugatra szorították. A levediai tartózkodás nemcsak életmódját változtatta meg, hanem Ázsiából hozott műveltségét is átalakította. Új népekkel, kultúrákkal került összeköttetésbe, melyek mindegyike éreztette vele hatását. Az ázsiai steppéken kialakult ősi nomád művelődése kazár, normann, perzsa-arab, bizánci elemekkel bővült. Ezeket a Dunamedencébe is elhozta magával, amiről fémművészete tanuskodik.

Az ősmagyar fémművéségnek a 830-as években kezdődő kazár vonásai a Belső-Ázsiából eredő öntéssel szemben a díszítményeknek préselt lemezekből való készítése és a palmettás motívum. A székesfehérvári muzeumban ide tartozó lelet a nagylóki lovassír övdíszítése (II. t. 1. k.) A lelet részletes leírása már megjelent (Szfvári Szemle 1936, 44. l.), itt tehát csak övdíszítmények Levediaival kapcsolatos vonásairól lesz szó. E tekintetben nagyon jellemző technikájuk, mely rokon a tarsolylemezek díszítményével. Náluk is, miként a tarsolylemezeknél szokásos, a háttér aranyozott, melyből reliefszerűen emelkednek ki eredeti ezüst színben a palmetták. Maguk a palmetták az áttört daraboknál emlékeztetnek a kenézlői sírok hasonló díszítményeire (Arch. Ért. 1931, 81. k. 3—6 és 86. k. 3—10), a szívalakú veretek és a csatlemez háromleves palmettái pedig azonosak a gádorosi (Békés m.) 1. sz. sír csatlemezeinek palmettájával (Arch. Hung. XXI. k. XCII. t. 2. sz.), melyeket Fettich mint a levediai fémművéség példáit ismertet.

A székesfehérvári leletek közül ide sorozható az a szívalakú boglár is (Lt. sz. 4556), melynek képe az Arch. Értesítőben jelent meg (1922, 37. l. III. kép). Közepét domborított hármás palmetta borítja. A palmetta középső része levélalak, két oldali része köralak. Nagysága, alakja alapján a battai, pilini, gödöllői szívalakú ezüst csüngőkkel (Arch. Hung. XXI. k. 84. l. LXIX. és LXXI. t.) és ezek révén a tarsolylemezekkel hozható összefüggésbe. A boglár közepén kidudorodó idomok barázdáltak. Ugyanez látható a gödöllői lelet füles gombján is (U. o. LXXI. t. 9. sz.). Az Adonyból származó 1496. sz. palmettás szívidomú bronzdíszünk (Arch. Ért. 1922, 26. l. 1. á.) a kenézlői honfoglalás kori temető 31. sírjában talált övdíszítményeknek hasonmása (Arch. Ért. 1931, 61. k. 1—13. á.). A demkóhegyi temető normannkardjának bronz hüvelyvége préselt, palmettás díszével a M. N. Muzeumban ugyanezen fémművéség alkotása (Arch. Hung. XI. k. 39. l., 13. t. 3. k.; Szent István emlékkönyv 1938, III. k. 507. l. 4—5. k.).

A normann hatás legszembevetőbb honfoglalás kori kardjainkon. A normannok megjelenése a Dnjeper mellett a IX. század

közepe előtti időre tehető. Hatalmukba kerítve a skandináv félszigetet Déloroszországgal összekötő Volga és Dnjeper menti utakat, a kievi normann-szláv államnak vetették meg alapját, melynek kialakulása 840 körül, de mindenesetre a század közepe táján már megtörtént. Ily módon élénk kereskedelmükkel közvetlen érintkezésbe kerülnek a levediai magyarsággal. Első érintkezésük a kazár uralom hanyatlásának kezdetére (840 után) tehető, melynek megtörténte után mindjobban befolyásolják a magyar fémművészetet.

E kapcsolatnak legfeltűnőbb emlékei a normann kardok, melyek jórészt a honfoglaló magyarok útján jutottak el Levediából Etelközön át a mai Magyarországra. Eddig 23 ilyen magyarországi normann kardról van tudomásunk, melyek közül négy Székesfehérvárról származik. Egyet, a demkóhegyit a Magy. Tört. Múzeum őrzi, három a székesfehérvári múzeumban van. E kétélű, egyenes pengéjű, rövid, vaskos keresztvassal és hatalmas markolatgombbal felszerelt kardtípus aránylag nagyszámú előfordulása a magyarság körében azért feltűnő, mert a magyar lovas nomád harcmodornak a lovassági hajlott szablya felel meg, amit még Ázsiából hozott magával. A nehéz, kétélű kard csak a VIII. sz. végén, a IX. sz. elején alakult ki, és az egész IX. század folyamán virágzott. Nálunk a X. sz. sírokban is gyakori, ami azt mutatja, hogy a X. sz. folyamán még erősen importálták Magyarországra, bár már itt is készítették.

A székesfehérvári múzeum három normann kardja között különösen becses az a példány, melynek markolatgombja teknős békát ábrázol (l. t.). Lelőkörülménye és leírása már megjelent (Arch. Ért. 1923—26, 247—249. l., Hadimuzeumi Lapok 1926, 5—8. sz.). E közleményekben Hampelt követve, mint frank-típusú kard szerepel, melyet a honfoglalók nyugati kalandozásaikból hoztak volna magukkal. Fettich Nándor mutatott reá először normann jellegére és hozta kapcsolatba Levediával (Arch. Ért. 1931, 62. l.; Századok 1933, 396. l.). A Székesfehérvári Szemle közleményeiben (1934, 92. l. és 1936, 47. l.) már mint ilyen szerepel.

Újabbán ismét Fettich N. foglalkozott vele, mint normann karddal, a honfoglaló magyarok fémművességéről írt művében (Arch. Hung. XXI. k. 52. l.), majd a Szent István Emlékkönyvben (III. k. 510. l. XIV. t.) a Szent István-karddal kapcsolatban a többi székesfehérvári karddal együtt. Székesfehérvárt közelről érdeklő megállapítása, hogy ezek a normann kardok ép Szent István székvárosában fordulnak elő legnagyobb számban, és a többiek is jórészt e tájról, a Duna középső szakaszáról valók (U. o. 508. l.).

Kardunknak a fenti irodalomból látható értékesége indított bennünket arra, hogy felkeressük vele dr. Kalmár Jánost, a M. N. Múzeum történeti csoportjának segédőrt, és felkérjük, legyen

szíves vállalni preparálását és közölje velünk a karddal való foglalkozás közben szerzett megfigyeléseit, különösen a kard díszítési technikáját illetőleg. Dr. Kalmár J. kérésünket készséggel teljesítette és alapos munkájának eredményét a következőkben közölte velünk, amiért fogadja e helyen is hálás köszönetünket.

A kard keresztvasának hossza 118 mm., vastagsága 25 mm., mélysége középen 33 mm. A keresztvas vaslemezről üregesen kovácsolt, domború testet alkot. Külső oldalfelületein három sorban bemélyített, köralakú üregek vannak. A felső és alsó sorban 8—8, a középen 9 üreg van. Elül, hátul és felül vésett díszű ezüst lemez fedte, mely csak helyenként és nyomokban maradt fenn. A felületi rozsdahulladék eltávolítása után kitűnt, hogy a keresztvas felső színét a markolatnyúlvány körül keretelt vésés, a szegélyen fonott meanderszalag díszíti. A keret és e vésett szalag mélyedéseit ezüst nielló tölti ki. A keresztvas felülnézetben csónak, illetve laposra nyomott ellipszisz alak. Díszítése három részre oszlik: a középső rész a fent leírt keret és meander, a keresztvas szárai felé eső részen pedig csipkézett, valószínű háromszögű keretbe foglalt, másirányú díszítő elem lehetett.

A keresztvas első és hátsó lapján levő üregek közti teret ezüst lemez takarta, melyet az üregek körül köralakban beütött keret díszít. Ily módon az ezüst lemez erősebben tapadt a vasfelülethez. Az ezüst lemez felső szintjén helyenként vonalkázott vésés mutatkozik, ugyanígy a felső lap élein is. Az üregeket valószínű melegen lyukasztó vas beütésével alakították ki, majd a kitüremlett üregperemeket visszakalapálva ismét sima felületet nyertek. A nyílások méretei nem egyenlő nagyságúak. Az üregeket egymással fúrt csatornák kötik össze, helyenként ezüst sodrony maradványokkal. A fúrást igazolja a csatornák felülről lefelé haladó iránya és azonos átmérője. A középső üregekből négy-négy nyílás indul ki: kettő fölfelé, kettő lefelé fekvő, közvetlen melléje eső üregekbe.

Az üregek fúrt nyílásain ezüsthuzal húzódott keresztül. A huzal a középső sor legszélső üregéből a felső sor első üregébe húzódott, ahol hurkot alkotott és ment a középső üreg sor második üregén keresztül átlószerűen az alsó sor második üregébe. Itt ismét hurkot alkotott és folytatta útját a középső sor harmadik üregébe. Innen a felső sor harmadik üregébe ment, ott hurkot képezve fordult megint a középső sor felé. Visszatérve a kiindulási pontba, a középső sor első üregébe, onnan az alsó sor első ürege felé is indult huzal, mely ott hurkot alkotva tért vissza a középső sor második üregébe. Itt keresztezve az előbbeni huzalt, a felső sor második ürege felé tartott és hurkot alkotva fordult vissza a középső sor harmadik üregébe. És így folytató-

dott ez tovább. E szerint tehát az üregeket nem ékkövek töltötték ki, hanem a megmaradt maradványok szerint ezüsthuzal, még pedig az alsó és felső sort hurokcsomóval, a középső sort átlós keresztvezéssel.

A markolatgomb két részből áll: lapított gombaalakú felső-részből és elipszis keresztmetszetűre nyomott hengeres részből. A két részt két hengeres csap kötötte össze. A felső rész három tagozatú. A tagokat vésett csatorna és ebben elhelyezett hármás sodronyhuzal választja el egymástól. A középső lyukacsos tagozat ugyanolyan technikájú, mint a keresztvas. A két szélső tagozatnak csak egyike van meg. Alakja állatfej, valószínű teknősbékát utánoz. Ugyanilyen lehetett a másik, hiányzó szélső tagozat is. Tehát az egész markolatgomb kiegészítve teknősbéka alakra emlékeztet két fejjel, közös hátpáncállal. A fejszerű részen megállapítható a két szemüreg, ahol az ezüst bevonat hiányzik. A homlokzat és orrsövény vonalkázott és keretelt vésett díszű. Az állkapocs ugyanilyen technikát mutat. A két állkapocson bevéselt csatornában sodronyhuzal haladt a háti csatornák sodronyaihoz. Ez utóbbiak beerősítése a vasanyag csatornájához úgy történt, hogy a csatorna alját a három sodrony részére befűrésztették és a sodronyvégeket ezekbe fektetve azokat eikalapálták. A fej alsó szintjébe fűrt hengeres nyílás a markolatgomb alsó tagján levő csap befogadására szolgált. A fej felső részének méretei: magasság 40 mm, a rozsdanyag eltávolítása előtt szélessége 85 mm volt, jelenleg 65 mm, vastagsága 33 mm, a csapnyílás 5 mm, falvastagság 4 mm. A kardpenge markolatnyúlványja a felső rész legmagasabb pontján levő nyílásba illeszkedett és szegecseles erősítette oda.

A markolatgomb alsó részén az oldallapok díszítése ugyanolyan technikával készült mint a keresztvasé, azzal a különbséggel, hogy felső szélén vésett csatorna fut körül, melyben fonott kettős huzal feküdt. Az oldallapokat és az alsó szintjét ezüstlemez fedte. Nagyon kevés maradt meg belőle. E nyomokon látható, hogy díszítési technikája niellős volt. Ez az alsó, miként a gombaalakú felső rész is könnyűség kedvéért üregesen készült. A két darab egymásra fektetve az alsó tag nyílása folytatódik a felső rész üregébe és vele bezárt teret alkot. Az alsó rész alsó szintje is zárt felület, csak a pengenyúlvány számára van nyílása. Méretei: hossza 89 mm, magassága 27 mm, vastagsága 33 mm, falvastagsága 5,5 mm, a pengenyúlvány nyílásának eredeti hossza 15 mm., szélesség 5 mm.

A penge kétélű. Szélessége 55 mm, hossza hiányosságai miatt nem állapítható meg. Felületén a hüvely farostjai világosan kivehetők. A pengenyúlvány keresztvasnál 29 mm, felső részén 9 mm széles, hosszúsága a markolatgombig 150 mm. A penge-

nyúlványon látható farostok mutatják, hogy fa borította, melyet a rajta talált sodrony maradványok szerint ezüstsodrony takart.

A kardhoz háromféle sodrott és egyféle sima ezüsthuzal tartozik. A sodronyok első fajtája azok a patkóalakban meghajtott, kettősen csavart sodronyok, melyek a markolatgomb három tagozatát választották el egymástól. Alakjuk lapított, mivel a vésett csatornába hármásával voltak beszorítva. Végük behajlított a vésett csatorna, fentemlített befűrészelt részeibe való behelyezés miatt. Vastagságuk 1·5 mm. A sodronyok másik faja spirálisan csavart kettős huzal. Vastagságuk 0·8 mm. A markolat körülcsavarására szolgáltak oly módon, hogy két sodrony ellenkező sodrási iránnyal egymás mellé fektetve kalászszerű mintát adott. A harmadik sodronytípus három összesodrott kettős huzalfonalból áll. Rendeltetésük a markolatot átcsavaró huzalok alsó- és felső végének lekötése volt. A sima ezüsthuzal átmérője 0·7 mm. Ez a huzal szintén a markolat körül csavarodott olyképpen, hogy a kalászmintás sodronyok* között elválasztó vonalat alkotott.

A leírásból látható, hogy a markolatgomb és keresztvas ezüstlemez borítása azzal a technikával azonos, amit Fettich a Meotis-vidéki fémművesség tradíciójaként ismertet. E technika lényege a kevésbé értékes fém vagy más anyagoknak arany, ezüstlemezzel való bevonása. Legjellegzetesebb képviselői e technikának hazai leleteink sorában a két lemezből készült tarsoly lemezek. Az alsó erősebb és olcsóbb vörösréz vagy bronzlap, mely csak arra szolgált, hogy a ráerősített felső, vékony nemes fémlamezből készült, díszes lapot erősítse. A markolat sodronyfonatának kalászos mintája szintén a Meotis vidékéről való. Hazai leleteink között a beregzsászi palmtás kúpalakú dísz tárgy alsó részén látható (Arch. Hung. XXI. k. 73. t.). A markolatgomb és keresztvas üregeinek sajátos huzalos díszítése, ami dr. Kalmár János felfedezése, egészen új díszítési mód eddig ismert normann kardjaink díszítési technikájában.

Figyelembe véve kardunk normann típusát, díszítésének a tarsolylemezekkel rokon Meotis-vidéki vonásait, reá is alkalmazhatjuk Fettichnek a tarsolylemezek és a velük rokondíszítésű kardok idejére, helyére, mestereire vonatkozó megállapítását. E szerint kardunk készítési ideje a magyar honfoglalást (Kr. u. 896) közvetlen megelőző időszak, vagy azután pár évtized. Készítési helye a Levedióval szomszédos kievi szláv-normann állam területe, esetleg Levedia nyugati része. Mesterei a kievi állam nagyobb központjaiban vagy a levediai magyarság nyugati legelölkelőbb törzsei között élő arab és kazár ötvösök lehettek. Fettich szerint a tarsolylemezekkel együtt itt készültek a tarcali, a geszterédi és Nagy Károlynak tulajdonított bécsi szablya is. A fentiek alapján hozzátehetjük, hogy a székesfehérvári rádió-

telepi kard is. E hely ugyanis teljesen megfelel a kardunkon megnyilvánuló két kulturának: a Skandináviából kiindult normann és a Meotis-vidék arab, illetőleg kazár kulturájának. Markolatgombjának állatfigurája, a teknősbéka, mint jellemző földközi-tengeri állat, szintén ide utalja.

A karddal együtt talált füles bronzpityke szélének hegyes kiugrásaival, csúcsos végével az oroszországi vorobjevoi pitykékkal mutat rokonságot (Arch. Hung. XX. k. XVIII. t. 1—8). A kardnak oroszországi hasonmásai a kievi és még inkább a bjelimeri kurgán kardja gombjának hármastagozásával és gödörkés díszítésével (Posta Béla: Régészeti tanulmányok Oroszföldön. 15. l.). Hazai leleteink közül markolatának niello díszítésével, sárgafémből készült lemezbevonásával a vác-csörögi kard (Arch. Hung. XII. k. 11. t.), háromtagozású markolatgombjával az egyik budapesti normann kard (U. o. 9. t.) áll hozzá legközelebb.

A rádiótelepi kard korának tipológiai és technikai alapon történt megállapítását támogatják a lelőköörülmények is. Részletes leírásuk az Arch. Értesítőben (1923—26 évf.) megjelent dolgozatomban olvasható. Itt csak arra utalok, hogy a sír fekvése mintegy 100 m távolságra esik az ugyanitt feltárt soros temetőtől. Ez az elkülönült helyzet azt mutatja, hogy azok közé a magányos sírok közé tartozik, aminők a honfoglalás első évtizedéből fennmaradt benepusztai, geszterédi, ókécskei stb., Fejér megyében a verebi, szabadbattyáni, nagylóki sírok és aminő izolált, magyarságtól származó sírokat Fettich szerint Levediában is találtak (Arch. Hung. XXI. 50. l.). A temetési rítus is egyezik velük, mert lócsontok voltak a sírban. A kardon és hozzátartozó alkatrészeken kívül a sírban talált egyéb tárgyak: kengyelek, zabla, harci csákány, faveder abroncsmaradványai, aranylemez töredékek, az ismeretett pityke mind azt mutatják, hogy a rádiótelepi magányos lovas sír még a levediai kultúrában élő, honfoglaló magyar előkelőség hagyatéka.

Marosi Arnold.